

**ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ЕМОЦІЙНОГО РОЗВИТКУ
ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ**

Дмитріюк Н.С.

**кандидат психологічних наук, доцент кафедри педагогічної та вікової
психології Східноєвропейського національного університету
імені Лесі Українки**

Кордунова Н.О.

**кандидат психологічних наук, доцент кафедри педагогічної та вікової
психології Східноєвропейського національного університету
імені Лесі Українки**

У статті здійснено спробу розкрити важливість емоційного розвитку дитини на етапі дошкільного дитинства та висвітлити його значення у становленні дошкільника як особистості. Виявлено на основі емпіричного дослідження особливості психологічних проблем в емоційному розвитку серед старших дошкільників: загальне негативне емоційне самопочуття від перебування навчальному закладі; проблеми у взаємостосунках з батьками, вихователями та однолітками; незадоволеність власною діяльністю; незадоволеність собою.

Доведено, що для ефективного розвитку емоційної сфери дітей необхідно забезпечити певні психолого-педагогічні умови. Пропонується коротка характеристика особливостей розвитку емоційної сфери та причин труднощів під час усвідомлення емоційних проявів у досліджуваних дітей.

***Ключові слова:** емоційна сфера, емоційний розвиток, діти старшого дошкільного віку.*

Дмитриук Н.С., Кордунова Н.А. Психологические проблемы эмоционального развития детей старшего дошкольного возраста.

В статье предпринята попытка раскрыть важность эмоционального развития ребенка на этапе дошкольного детства и осветить его значение в

становлении дошкольника как личности. Выявлено на основе эмпирического исследования особенности психологических проблем в эмоциональном развитии среди старших дошкольников: общее негативное эмоциональное самочувствие от пребывания в учебном заведении; проблемы во взаимоотношениях с родителями, воспитателями и сверстниками; неудовлетворенность собственной деятельностью; неудовлетворенность собой.

Доказано, что для эффективного развития эмоциональной сферы детей необходимо обеспечить определенные психолого-педагогические условия. Предлагается краткая характеристика особенностей развития эмоциональной сферы и причин трудностей осознания эмоциональных проявлений в исследуемых детей.

Ключевые слова: *эмоциональная сфера, эмоциональное развитие, дети старшего дошкольного возраста.*

Dmitryuk N.S., Kordunova N.O. Psychological problems of emotional development of preschool children.

The article attempts to reveal the importance of the emotional development of the child at the stage of preschool childhood and to highlight its importance in becoming a preschooler as a person. It is revealed on the basis of empirical research of peculiarities of psychological problems in emotional development among senior preschoolers: general negative emotional state of health from stay in educational institution; problems in relationships with parents, caregivers and peers; dissatisfaction with their own activities; dissatisfaction with yourself.

It is proved that for the effective development of the emotional sphere of children it is necessary to provide certain psychological and pedagogical conditions. It is shown that the developed sphere of emotions, feelings enables one to acquire one's own experience. A brief description of the peculiarities of the development of the emotional sphere and the causes of difficulties in the awareness of emotional manifestations in the children studied. It is shown that in order for the development of the emotional sphere of children in the conditions of preschool

educational institution to be effective, it is necessary for educators and parents to constantly care about the development of the emotional sphere of the child, to ensure the preparation of future caregivers for the activity of emotional development of children of preschool age, to substantiate effective psychological and pedagogical conditions .

***Key words:** emotional sphere, emotional development, older preschool children.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Сучасні прогресивні зміни на етапі реформування освіти в Україні актуалізують проблеми вітчизняної педагогіки і психології щодо збереження психічного здоров'я дітей та сприяння їх адаптації у соціумі. Водночас у розвитку українського суспільства існує проблема нестабільності, розмитості ціннісних орієнтирів і, як наслідок, – зростання соціального сирітства, емоційного неблагополуччя дітей у сім'ях та навчальних закладах, поширення злочинності серед зростаючого покоління.

Життя доводить, що в складних умовах найкраще орієнтується, приймає рішення й працює емоційно розвинута, психічно здорова, комунікабельна людина. Емоційний розвиток особистості є визначальним і пріоритетним у ставленні людини до себе, до інших, до природи і суспільства

Входження дитини в соціум супроводжується різноманітними переживаннями – виявляє інтерес, подив, радість, горе, гнів, страх, сором, антипатію, хвилювання. Своєчасне налагодження правильних емоційних взаємостосунків між дитиною і дорослим обумовлюють успішність пізнавальної діяльності та її фізичний і психічний розвиток [1]. Отже, в першу чергу дитина потребує такої взаємодії з довіллям, яка б сприяла та допомагала розкриттю усіх її природних можливостей.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема вивчення емоційної сфери досліджувалася багатьма відомими вітчизняними психологами та педагогами, серед них Л.С. Виготський, В.В. Зінківський,

О.В. Запорожець, Л.І. Неверович, В.Т. Кудрявцев, Л.П. Стрелкова та ін). Вивченням емоційних станів дітей займалися такі відомі психологи, як М.Л. Фігурін, Н.П. Денисова, М.М. Аксаріна, К.Г. Бібанова, які наголошували на важливості розвитку емоційної сфери, зокрема на вихованні почуттів з перших років життя дитини. Питанням про розвиток емоцій в дитини та їхній вплив на життєдіяльність досліджувало багато вчених: Л.І. Божович, О.В. Запорожець, Д.Б. Ельконін, ІС. Кон, О.Л. Кононко, О.І. Кульчицька, Я.З. Неверович, О.Я Чебикін.

Однак, аналіз психолого-педагогічного досвіду свідчить про те, що емоційному розвитку дітей не приділяється належна увага, не зважаючи на те, що емоційні процеси займають важливе місце у структурі психічної діяльності особистості. Тому спробуємо розкрити особливості емоційного розвитку особистості в старшому дошкільному дитинстві.

Формулювання мети статті полягає в обґрунтуванні та аналізі основних особливостей проблеми емоційного розвитку дітей старшого дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу статті. Відомий вітчизняний психолог В.В. Зіньківський писав: «Психічна організація дитинства виключно прекрасна, і цією красою і грацією своєї дитинства зобов'язана тієї безпосередності, коріння якої лежить у переважному розвитку емоційної сфери» [2, с. 56].

Емоції (від лат. *emovere* – вражаю, хвилюю) є частиною психічного життя особистості, визначальним компонентом спрямованості та активності усіх психічних процесів: мислення, пам'яті, уваги, мовлення тощо. Емоційний розвиток дошкільника є однією із важливих умов його виховання. Саме тому видатні психологи Л.І. Божович, О.В. Запорожець, О.М. Леонтєв, Г.С. Костюк, С.О. Ладивір та інші стверджують, що формування людських емоцій є головною умовою розвитку особистості.

Дитина живе емоціями, керується ними при виборі способів поведінки. Емоції супроводжують дитячі відчуття, практичні дії, регулюють розумову

діяльність, роблять навколишній світ різноманітним, прекрасним і значущим. Завдяки емоціям дитинство залишається незабутнім періодом життя.

Дослідженням було охоплено 65 дітей старшого дошкільного віку м. Луцька. Для досягнення поставлених задач ми використали метод бесіди, що застосовувався з метою встановлення контакту з досліджуваними. За допомогою цього методу була зібрана первинна інформація про досліджуваних дітей. Також ми використали метод спостереження, що дозволив нам отримати додаткові дані про особливості поведінки дошкільників в ігровій діяльності.

З метою вивчення специфіки розвитку емоційної сфери та причин емоційного дискомфорту у дітей старшого дошкільного віку нами було підібрано психодіагностичний інструментарій: тест тривожності (Р. Темпл, М. Дорки, В. Амен) та графічний тест «Малюнок дерева».

Тест тривожності належить до методик проєктивного типу. Розроблений на основі методики В. Амен. Тест оцінює тривожність дитини у типових для неї життєвих ситуаціях, де відповідна властивість особистості проявляється найбільшою мірою. Практична цінність її представлена у двозначності малюнків, які несуть основне проєктивне навантаження і дають можливість оцінити тривожність дитини до типових для неї життєвих ситуацій спілкування з іншими людьми.

Психодіагностичний матеріал являє собою сюжетні картинки з 14 серій, які зображують різні сцени життя : гра з дітьми, об'єкт агресії, дитина з батьками, одягання, умивання тощо. У героїв цих картинок обличчя не промальовані і досліджуваному пропонують визначити, яке обличчя у кожної дитини – веселе чи сумне. Процедура дослідження не передбачала, щоб дитина обов'язково пояснила свій вибір. Але якщо вона була схильна мотивувати його, ми її не зупиняли. Будь – яка відповідь заохочувалась «Звичайно, так».

Дослідження дітей було організовано таким чином. У процесі психодіагностики опитування проводилось у формі індивідуального інтерв'ю

і проходило в окремій кімнаті. Картинки зображень пред'являлись дітям почергово у стандартному порядку.

Критеріями наявності переживань слугувала самостійна емоційна оцінка дитиною певних життєвих ситуацій. Виникнення тривожності ми спостерігали не тільки на основі активного ставлення до зображеної ситуації, але, разом з тим, враховували під час обстеження зміни в міміці, пантоміміці, деякі виразні рухи дитини, експресивну забарвленість мови під час висловлювань. На запитання методики досліджувані відповідали вибором того чи іншого обличчя. Кожна відповідь, що свідчила про прояв тривожності оцінювалась одним балом. Чим ближчою була сума балів до 14, тим більшою була виражена або відсутня тривожність, і чим менша кількість балів, тим більше домінують виражена тривожність або ж її відсутність. Помірна тривожність фіксувалась на основі однакової кількості позитивних та негативних показників психічних прояву тривожності у кожної окремої дитини.

У залежності від індексу, тривожність поділяють на 3 рівні:

- високий рівень тривожності (ІТ вище 50%);
- середній рівень тривожності (ІТ від 20 до 50%);
- низький рівень тривожності (ІТ від 0 до 20%).

Аналіз отриманих даних засвідчив, що в емоційній сфері у 18 % старших дошкільників спостерігається високий рівень тривожності. Під тривожністю в психології розуміють схильність людини переживати тривогу, тобто емоційний стан, який виникає в ситуаціях невизначеної небезпеки і, виявляється в очікуванні неблагополучного розвитку подій. Таких дітей називають скромними, сором'язливими. Діти з високим рівнем тривожності відчують дискомфорт у незнайомому оточенні, не здатні адаптуватися до подразника. Також складно орієнтуються у людських стосунках, переживають різноманітні страхи, як реальні, так і надумані. Висока тривожність супроводжується розвинутою потребою уникання невдач, що заважає досягненню успіху.

За результатами дослідження емоційного розвитку у 54% дітей був виявлений середній рівень тривожності. Такі діти часто не здатні адаптуватися і тому переживають незадоволення та відчувають хвилювання, напругу, роздратування лише під час певної діяльності. Чутливі, рідко проявляють ініціативу у спілкуванні, хоча із задоволенням йдуть на контакт.

Розвиток емоційної сфери, що характеризується низьким рівнем тривожності спостерігається у 28 % досліджуваних старших дошкільників. Для дітей з низьким рівнем тривожності характерним є емоційні переживання тривожності лише в тих ситуаціях, які є дійсно небезпечними та можуть мати певну загрозу для нього. Такі діти інколи відчувають незадоволення та емоційний дискомфорт, але здатні адаптуватися до подразника. Адекватно реагують на свої невдачі, готові працювати над їх виправленням, прагнуть до виконання будь-яких завдань. Легко адаптуються до нових умов, почуваються комфортно з різними людьми, але за умови, що це спілкування є безпечним.

Отже, результати свідчать про те, що емоційне тло переважної більшості обстежуваних дітей є позитивним, емоційно благополучним (82 % мають низький та середній рівень тривожності). Водночас у 18% дітей виявлено негативний емоційний розвиток, який характеризується пригніченістю, поганим настроєм, розгубленістю. Причиною таких емоційних переживань у дітей є високий рівень тривожності.

О.В. Запорожець підкреслював величезну роль у вихованні почуттів авторитетного для дитини дорослого. Його взаємини з оточуючими, його поведінку, афективні реакції на те, що відбувається задають дитині еталон не тільки способів дії, а й емоційного ставлення до людей, служать взірцем для афективного наслідування [3].

Л. Колберг вважав, що діти у віці 6-8 років в своїй поведінці орієнтуються на авторитет дорослих, вірять в абсолютність і універсальність цінностей, переймаючи у старших поняття добра і зла, прагнуть вести себе певним чином [4].

Для діагностики емоційної сфери та виявлення особливостей емоційної складової образу сім'ї у старших дошкільників, ми використали, сучасну популярну графічну (малюнкову) методику «Малюнок дерева». Дітям було запропоновано чистий аркуш паперу (формату А4). Процедура дослідження передбачала, щоб дитина намалювала дерево яке їй подобається. Додаткові пояснення або рекомендації заборонені. Інтерпретацію дитячих малюнків здійснювали за рекомендаціями Л.А. Ясюкової.

Загальний розмір дерева відображає емоційно забарвлене відчуття власної цінності та значущості. Так, у 27% старших дошкільників виявлено високу самооцінку та впевненість у собі. У 53% досліджуваних дошкільників виявлено адекватну самооцінку. Це свідчить про переважання позитивної самооцінки, прийнятті дитиною себе з усіма перевагами і недоліками. Впевненість в собі і власних силах, впевненість у власних можливостях, емоційний комфорт та задоволеність. Однак, 20 % дошкільників мають негативну самооцінку, яка може свідчити про недостатню емоційну пристосованість до тих чи інших соціальних ситуацій, формується відношення до себе як до слабкого, недотепного. У свою чергу це породжує загальну установку та невпевненість у собі.

Дерево зсунуте ліворуч зустрічається на малюнках у 16% досліджуваних, що характеризує вкрай близькі відносинами дитини з одним з батьків, частіше з матір'ю; зсунуте праворуч (29%) – стосунки сполучені частіше з батьком. До встановлення подібних відносин з дитиною схильні батьки з визначеними характерологічними особливостями – тривожні, недовірливі, невпевнені в собі. Установивши тісний емоційний контакт із дитиною, такі батьки заражають своїми страхами сина чи дочку, тобто сприяють формуванню емоційних проблем у розвитку дітей. Лише у 20% дітей малюнки демонструють єдність дитини з дорослими, психологічне благополуччя, почуття включеності дитини у сім'ю, у таких дітей формується адекватне, реалістичне сприйняття різних аспектів життя.

Товщина стовбура відображає силу «Я», віру дитини у власні можливості. За отриманими результатами методики 80% дітей розуміють силу власного «Я», цінують себе. Такі діти можуть самостійно регулювати власну поведінку, незалежні, оптимістичні та добре адаптуються й у подальшому завойовують повагу у своєму оточенні. 20 % дітей у малюнках товщини стовбура демонструють таку емоційну проблему як загострене почуття меншовартості. Дитина невпевнена в собі, недовірлива до всього і до кожного.

При обстеженні малюнків виявлено 19% дітей старшого дошкільного віку, які подавлені, не ініціативні, важко входять у контакт, пригнічені, легко ображаються. Про це свідчить форма стовбура у вигляді «моркви» догори гострим кінцем.

79% досліджуваних дітей надали перевагу листяному типу дерева. Це свідчить про емоційно благополучні стосунки з оточуючими. Хвойне дерево зустрічається у малюнках 21% дітей. Для них складно бути відкритими, проявляти теплоту, вони непопулярні та безініціативні. Отже, ці діти не завжди можуть бути лідерами в міжособистісних взаєминах. Результатом безініціативності є те, що в інших дітей з'являється прагнення домінувати над ними, що веде до зниження емоційного тла дитини, до тенденції уникати спілкування, виникають внутрішні конфлікти, зв'язані зі сферою спілкування, підсилюється невпевненість у собі.

Крона характеризує комунікативну сферу. Наявність замкнутого силуету крони зображена у малюнках 20 % дітей, що виявляє їх певну обмеженість у спілкуванні, відсутність сприятливих взаємин з однолітками, емоційне тло напруженості та почуття неповноцінності, пригніченості, або агресивності. У малюнках 80% дітей виявили не замкнуту крону. Такі діти відкриті, готові до встановлення нових контактів, емоційно позитивні.

Співвідношення крони і величини дерева у цілому відображає потребу у спілкуванні. Потреба у спілкуванні відповідає «нормі» у малюнках 79 % дітей. У малюнках 21% дітей спостерігається відсутність листя, кілька

листочків на голих гілках, листя, що опало. Такий параметр відображає високу потребу у спілкуванні. Недостатність емоційних, близьких стосунків може сприяти формуванню негативного відношення до інших дітей, людей узагалі, мстивість, ворожість, прагнення до самоти.

Пониклі, тонкі гілки, тонкий стовбур, слабе натискання характерне для малюнків 20% дітей. Такі діти є чутливими, вразливими, тривожними. Посиленню в дитині тривожності можуть сприяти такі фактори, як завищені вимоги з боку батьків і вихователів, тому що вони викликають ситуацію хронічної неуспішності.

Про надмірну активність людини свідчить малюнок дерева який займає весь аркуш так, що стовбур та крона не повністю помістилися на аркуші. Це характерно для малюнків 10% дітей. Проявляють реакції психологічного захисту у вигляді агресії, спрямованої на інше. Маска агресії ретельно ховає емоційні проблеми у розвитку не тільки від навколишніх, але і від самої дитини. Проте, у глибині душі в них розгубленість, невпевненість, відсутність твердої опори.

У малюнках 78% дошкільників було використано яскравий колір, а це свідчить про емоційне благополуччя. Використання чорного, темно – сірого, темно – коричневих кольорів було зафіксовано у малюнках 22 % дітей. Це свідчать про переважання негативних емоцій, наявність невротичних страхів.

Дерево, розщеплене донизу, або стовбури, що перехрещуються; такий вид малюнка спостерігається у малюнках 15% дітей. Такі діти схильні до істерики, поведінкових зривів, неврозів.

З дерева «виростають» самостійні дерева з кронами. Такі параметри малюнку зафіксовані у малюнках 9% дітей. Вони відчують нездатність встановлювати нові відносини або змінити свою поведінку і тому знаходять психологічний захист «ідучи у світ фантазій». У мріях діти знаходять задоволення невілених потреб.

Стовбур замкнутий. Такий тип спостерігається у малюнках 10 % дошкільників і характеризує їх як таких, які зазнають труднощів у спілкуванні, світосприйнятті, емоційній підтримці.

За показниками структури та змісту малюнка виявилось, що 20% дітей переживають у сім'ї травматичні почуття, тривожність, відчуття небезпеки.

10% дітей переживають почуття неприйняття і відторгнення у сім'ї, незадоволення емоційними контактами, порушення у сфері спілкування. Благополуччя у сім'ї виявлено у 80% дітей.

Висновки та перспективи наукових пошуків. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що емоційний розвиток дітей старшого дошкільного віку є досить індивідуальним, залежить від багатьох факторів, які мають різне для дитини значення. Проте виявлені проблеми в розвитку емоційної сфери (20 % старших дошкільників) ще не є стійкими, тому можна істотно їх знизити, якщо педагоги і батьки, що виховують її, будуть дотримуватися потрібних рекомендацій. Ми вважаємо, що основними факторами виникнення психологічних проблем у дітей старшого дошкільного віку є: загальне негативне емоційне самопочуття; проблеми у взаємостосунках з батьками, вихователями та однолітками; незадоволеність власною діяльністю; незадоволеність собою. Отже, кількісні показники та якісні характеристики свідчать про недостатній рівень позитивних емоцій та емоційного розвитку обстежуваних дітей.

Розвинута сфера емоцій, почуттів дає змогу людині набувати власного досвіду. Відтак, вихователям і батькам необхідно постійно дбати про розвиток емоційної сфери дитини. Для того, щоб розвиток емоційної сфери дітей в умовах дошкільного навчального закладу був ефективним, треба забезпечити підготовку майбутніх вихователів до діяльності щодо емоційного розвитку дітей дошкільного віку, обґрунтувати ефективні психолого-педагогічні умови, що і становить подальші наукові розвідки.

Література

1. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. Санкт-Петербург : Питер, 2008. 400 с.
2. Зеньковський В.В. Психологія дитинства. Москва : AkademiA, 1996. 348 с.
3. Запорожец А.В. Педагогические и психологические проблемы всестороннего развития и подготовки к школе старших дошкольников. *Дошкольное воспитание*. 1972. Т. 4. С. 37–42.
4. Кононко О.Л. Соціально-емоційний розвиток особистості. Київ : Освіта, 1998. 255 с.
5. Кононко О. Найголовніше «погода» вдома, або як сформувати емоційну сприйнятливість і чутливість. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2017. №5. С. 32–40.
6. Кучеренко Ж. Емоційний інтелект дошкільників: шляхи розвитку. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2016. №7. С. 54–60.
7. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості. Київ : Вид-во ТОВ «КММ», 2006. 240 с.
8. Эйдемиллер Э.Г. Психология и психотерапия семьи. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 656 с.

References

1. Bozhovych, L. Y. (2008). *Lychnostj y ee formyrovanje v detskom vozraste [Personality and its formation in childhood]*. St. Petersburg : Pyter. 400 p. [in Russian].
2. Zen'kovskiy, V.V. (1996) *Psihologiya detstva [Childhood Psychology]*. Moskow : AkademiA. 348 p. [in Russian].
3. Zaporozhec, A.V. (1972). *Pedagoghycheskye y psykhologhycheskye problemy vsestoronnego razvytyja y podghotovky k shkole starshykh doshkoljnykov [Pedagogical and psychological problems of comprehensive development and preparation for school of senior preschool children]*. *Doshkoljnoe vospytanye – Preschool education*, T. 4, 37–42. [in Russian].

4. Kononko, O.L. (1998). *Socialjno-emocijnyj rozvytok osobystosti [Socio-emotional development of personality]*. Kyiv : Osvita, 255 p. [in Ukrainian].
5. Kononko, O. (2017). Najgholovnishe «poghoda» vdoma, abo jak sformuvaty emocijnu spryjnjatlyvistj i chutlyvistj [Naygolovniche «weather» at home, but as a form of emotsotsynu spryynylivlist and kutlivist]. *Vykhovatelj-metodyst doshkiljnogho zakladu – Advocate methodologist of preschool mortgage*, 5, 32–40. [in Ukrainian].
6. Kucherenko, Zh. (2016). Emocijnyj intelekt doshkilnykiv: shljakhy rozvytku [Emoticon ntelekt doshkilnikiv: hatches]. *Vykhovatelj-metodyst doshkiljnogho zakladu – Advocate Methodist Preschool*, 7, 54–60. [in Ukrainian].
7. Maksymenko S.D. (2006). *Gheneza zdijsnennja osobystosti. [Genesis of personality realization]*. Kyiv : Vyd-vo TOV «KMM», 240 p. [in Ukrainian].
8. Ejdemyller, E.Gh. (2002). *Psykhologhyja y psykhoterapyja semjy. [Family Psychology and Psychotherapy]*. St. Petersburg : Pyter, 656 p. [in Russian].

УДК 159.953.5-057.874*1кл.

ВПЛИВ РОЗУМОВИХ ЗДІБНОСТЕЙ ПЕРШОКЛАСНИКІВ НА ЇХНЮ УСПІШНІСТЬ У НАВЧАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Дорошенко М. І.

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології

Бердянського державного педагогічного університету

[orcid.org/ 0000-0003-2831-5285](https://orcid.org/0000-0003-2831-5285)

У статті розглянуті розумові здібності першокласника як предмет наукового аналізу. Проаналізовано взаємозв'язок розумових здібностей і навчальної діяльності учнів перших класів.

Розроблено методичку, процедуру дослідження й інтерпретацію результатів, запропоновано система вправ з розвитку розумових здібностей першокласників.

Ключові слова: *першокласники, розумові здібності, навчальна діяльність, успішність.*